

CZEŚĆ 4

TWÓRCZOŚĆ LITERACKA NA ŚLĄSKU CIESZYŃSKIM

Anita Czerwińska
Uniwersytet Śląski w Katowicach (studia doktoranckie)
Gimnazjum nr 3 w Cieszynie

WSPÓŁCZESNA POEZJA ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO A TOŻSAMOŚĆ POGRANICZA POLSKO-CZESKIEGO

Realizm literatury i tak zwany realizm etnograficzny dzieli przepaść, aczkolwiek niewątpliwie treści literackie i antropologiczne wzajemnie się przenikają; wytyczona granica, wskazująca teren fikcji oraz antropologiczny akademizm, zaciera się i staje się czysto symboliczna¹. Nauki nie sposób jednoznacznie zdefiniować jako takiej formy praktyki kulturowej, która posiada wyłączność na treść, nie istnieje bowiem problem naukowy, który nie byłby w jakimś momencie poruszany przez literaturę. Zarówno literatura jak i nauka zaspokajają uniwersalne ludzkie pragnienie, aby być kimś innym, żyć inaczej, wejść w świat, którego człowiek nigdy być może nie zazna, ale z którego mimo to, albo właśnie dlatego, nie rezygnuje². Poeci zadają sobie pytanie o własną tożsamość – dzieje się tak dlatego, że nie zgadzają się z tym jak się ich postrzega, ale również i z tym, kim sami są jako osobowości twórcze, a więc wrażliwe na różnorodności tkwiące w świecie³. Nasilenie mechanizmów destabilizacji tożsamości w wyniku procesów globalizacji jeszcze bardziej wzmaga wśród ludzi pióra potrzebę zmierzenia się z kwestią własnej tożsamości. Ich aktywność charakteryzuje się dwubiegunowością, z jednej strony przez fakt istnienia muszą uczestniczyć w rytmie i rutynie narzucanej im przez otoczenie, z drugiej zaś żyją w tym samym czasie również we własnych światach, tworząc je próbują udostępnić innym ich wymiary w dyskursie wiersza⁴. Poeci pogranicza stanowią szczególną grupę, odmienną już przez rodzaj ich aktywności, co więcej wewnętrznie podzieloną, ze względu na specyfikę terenu, na którym żyją i tworzą.

1 W. J. Bursza: *Różnorodność i tożsamość. Antropologia jako kulturowa refleksyjność*. Poznań 2002, s. 179, 180.

2 Tamże, s. 180.

3 I. S. Fiut: *Kulturowa tożsamość poetów. Prezentacje i analizy*. Kraków 2008, s. 101.

4 Tamże, s. 101.

Współczesna działalność literacka na Śląsku Cieszyńskim kształtuje się zarówno na Zaolziu⁵, jak i w polskiej części tego regionu. Po lewej stronie Olzy od roku 1947 funkcjonuje Polski Związek Kulturalno-Oświatowy w Czechosłowacji, a w jego ramach działała do 1993 roku Sekcja Literacko-Artystyczna, która nadała działalności literackiej regionu wymiar zorganizowany. W 1990 roku powołano Samodzielne Zrzeszenie Literatów Polskich w Republice Czeskiej⁶. Natomiast po prawej stronie Olzy⁷, twórczość literacka była wspierana dzięki inicjatywom „Głosu Ziemi Cieszyńskiej”, „Pamiętnika Cieszyńskiego”, „Rocznika Cieszyńskiego”, wielki wpływ na zaktywizowanie mieszkańców Śląska Cieszyńskiego miała również działalność nauczycielskiego ruchu literackiego przy Związku Nauczycielstwa Polskiego, klubu literackiego *Nadolzie*, powstałego przy Zarządzie Głównym Macierzy Ziemi Cieszyńskiej oraz Stowarzyszenia Cieszyńskiej Młodzieży Twórczej⁸. Wszystkie te organizacje mają znaczenie w kształtowaniu tożsamości mieszkańców pogranicza polsko-czeskiego; wspierając rozwój wiedzy o kulturze regionu, umożliwiają budowanie poczucia łączności pomiędzy twórcami, a tym samym wzmagają poziom identyfikacji ze swoim regionem.

Poezja współczesna tworzona na ziemi cieszyńskiej ukazuje swoistą relację pomiędzy obszarem pochodzenia i zamieszkania, a obrazem świata poetyckiego ukształtowanego przez twórców pogranicza. Zagadnienie tożsamości ujawnia się na kilku podstawowych płaszczyznach, ilustrując wymiar identyfikacji twórczości Śląska Cieszyńskiego z obszarem, na którym powstaje. Te aspekty to tożsamość przestrzenna, podejmująca problem granicy, miasta, domu oraz kulturowa rozpatrującą potoczną wiedzę o korzeniach i dziejach własnej społeczności: języku, religii, historii. Twórczość Śląska Cieszyńskiego odmalowuje wewnętrzny szkielet poetyckiego postrzegania zagadnienia tożsamości oraz odsłania wymiar identyfikacji z miejscem urodzenia i zamieszkania, które będąc granicą odmiennych kultur tworzy mimo różnorodności spójną całość. Porusza problem przynależności grupowej, kategoryzowania świata społecznego na swoich i obcych, według określonych kryteriów wartościujących.

Analizując poczucie identyfikacji grupy lokalnej, należy rozpatrzyć podstawowe wymiary kulturowe właściwe tej społeczności. W warunkach, w których jakaś konkretna zbiorowość sama siebie rozpoznaje jako całość w odniesieniu do określonego obszaru, mamy do czynienia z dwoistą rolą przestrzeni: raz skupiającą, raz symboliczną, polegającą na wyobrażeniu już dokonanego skupienia. Dlatego właśnie w procesach iden-

5 Zaolziem określa się teren sięgający od Bogumina do Jabłonkowa i od Czeskiego Cieszyna do Frydku. Nazwany tak w połowie lat 20. XX wieku z perspektywy polskiego brzegu granicznej Olzy. B. Sabbath: *Strofy sercem pisane. Cieszyn w poezji polskiej w XIX, XX i XXI stuleciu. Szkice. Bibliografia*. Cieszyn 2008, s. 71.

6 W ramach aktywności rozpowszechniania twórczości lokalnej na Zaolziu z powodzeniem organizowano Konkursy Jednego Wiersza, istniało również wsparcie prasy lokalnej, między innymi miesięcznika „Zwrot”, element wspierający stanowiła działalność Grupy Literackiej 63. Zob. L. Miękina: *Polska twórczość literacka po 1918 roku. W: Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne. Zarys dziejów. Zarys kultury materialnej i duchowej*. Red. W. Sosna. Cieszyn 2001, s. 323-324.

7 Oprócz Cieszyna, aktywne literacko były również inne miejscowości Śląska Cieszyńskiego: w Mniechu funkcjonował Klub Młodych *Exodus*, od 1987 roku działała Grupa Twórcza *Strumień* przy Miejsko-Gminnym Ośrodku Kultury w Strumieniu oraz w Wiśle Grupa Twórców *Wiślanie*. Zob. L. Miękina: *Polska twórczość literacka...*, s. 323-331.

8 Tamże, s. 331.

fikacji społecznej zbiorowość przez określenie swego stosunku do przestrzeni określa się nie tylko sama dla siebie, ale tworzy też swój wizerunek w relacji do innych⁹. Poezja Śląska Cieszyńskiego, budując obraz tożsamości na poziomie przestrzennym, podejmuje zagadnienie granicy, której postrzeganie jest dwojakie, od akceptacji podziału świata znanego podmiotowi lirycznemu, po negowanie zasadności jej istnienia.

W pierwszym wymiarze odmiennność przestrzeni podzielonej granicą wydaje się często pozorna, gdyż podmioty liryczne w wierszach utożsamiają się ze specyfiką obszaru przygranicznego, wartościując dodatnio możliwość funkcjonowania w zróżnicowanym kulturowo środowisku. Pisz o tym w swoim wierszu, finalista międzynarodowego Konkursu Jednego Wiersza zorganizowanego w 2001 roku przez Bibliotekę Miejską w Cieszynie, poeta – Rafał Świc:

po drugiej stronie granicy
jak po drugiej stronie lustra
są nasze odbicia¹⁰.

Poezja Śląska Cieszyńskiego utożsamia dwie oddzielone granicą kultury, dowodząc, że różnice pomiędzy nimi są pozorne, wobec istniejącego wszędzie piękna świata. Jak dowodzi Jan Kubisz¹¹:

A duch mój z twoim połączył się biegiem
I leci witać swych braci rodzonych
Ze wspólnej matki, chociaż rozłączonych¹².

Podmiot liryczny przyjmuje w wierszach podwójną rolę: bohatera funkcjonującego na poziomie uczuć, więzi rodzinnych, który nie dostrzega „graniczności” terenów, na których żyje, oraz obserwatora świadomego podziału znanego świata i wywołanych przez to barier. Fakt istnienia granicy zostaje potwierdzony poprzez naturalny podział miasta na dwie części za sprawą rzeki Olzy, co w pewnym wymiarze usprawiedliwia jego istnienie. Przekonuje o tym utwór zaolziańskiego poety Wilhelma Przeczka¹³, *Ucieszne miasteczka* za pomocą lingwistycznego żartu:

9 P. Pellegrino: *Rozwój przestrzenny, tożsamość kulturowa, stosunek innych i przemiany terytorium regionalnego; prezentacja metody badań*. W: *Przestrzeń znacząca. Studia socjologiczne*. Red. J. Wódz. Katowice 1989, s. 64.

10 R. Świc: *Po drugiej stronie granicy*. W: *Ziemia cieszyńska wierszem malowana. Zbiór utworów poetyckich laureatów międzynarodowych konkursów organizowanych przez Bibliotekę Miejską w Cieszynie w latach 2001-2004*. Oprac. J. Kula, M. Strządała. Cieszyn 2004, s. 9.

11 Jan Kubisz – urodził się w gospodarstwie w centrum wsi „na Bartkowicach”. W 1868 roku ukończył Seminarium Nauczycielskie w Cieszynie, a następnie pracował jako nauczyciel w Gnojniku i był działaczem społecznym Czytelni Ludowej w Cieszynie. Swój pierwszy tomik poezji zatytułowany *Niezapominajka* wydał w 1882 roku, a jego słynny wiersz *Do Olzy* (bardziej znany pod tytułem *Płyniesz Olzo*) stał się hymnem Śląska Cieszyńskiego, w szczególności Zaolzia. Zob. „Kalendarz Cieszyński 1990”. Cieszyn 1989, s. 3.

12 J. Kubisz: *Olza*, „Kalendarz Cieszyński 1990”. Cieszyn 1989, s. 3.

13 Wilhelm Przeczek - urodzony w 1936 roku w Karwinie, nauczyciel, poeta, pisarz i dramaturg, publicysta, tłumacz z literatury czeskiej i słowackiej. Po odbyciu studiów pedagogicznych w Ostrawie i politologicznych w Pradze uczył w polskich szkołach zaolziańskich,

rzeka różnie miasto
na dwie odrąbane połówki
podmiotem została uciecha
na drugiej stronie dodali przymiotnik¹⁴.

Podmiot liryczny podkreśla widoczną odrębność obu części miasta, akcentując różnice spowodowane naturalną granicą jaką stanowi rzeka. Zaobserwowana odrębność jest definitywna, występuje bowiem już na poziomie nazewniczym, dzieląc miasto położone w obszarze przygranicznym. Wśród utworów pogranicza polsko-czeskiego istnienie granicy wywołuje również uczucia sprzeciwu. Przykładem mogą być pełne goryczy słowa pochodzącej z Karwiny poetki zaolziańskiej Renaty Putzlacher¹⁵:

Zawsze za Olzą
wiecznie z tyłu
na miejscu
za-ostatnim¹⁶.

Podmiot postrzega swoją sytuację autochtona, zamieszkującego tereny zaolziańskie, jako pozycję gorszą. Odczuwa dyskomfort z powodu usytuowania na miejscu *za-ostanim*, nie rezygnuje jednak z zajmowanej pozycji w strukturze lokalnej społeczności. Uczucie dyskryminacji nie stanowi przeszkody w utożsamianiu się z obiema stronami polikulturowego świata.

Identyfikacja ze światem naznaczonym stygmatem granicy obecna jest również w wierszu Ruty Kornelii Lissowskiej¹⁷, która w apostrofie do rzeki przywołuje sytuację mieszkańca pogranicza:

Uczyniono cię Olzo granicą
nieprzebyta byłaś i obca,
a przecież za rzeką została rodzina
serca granic nie znają¹⁸.

publikując równocześnie w prasie na Zaolziu i w Polsce. Wydał szereg tomików poetyckich (*Czarna calizna*, *Wpisane w Beskid*, *Szumne podszepty*), redagował również kilka zbiorów zaolziańskich. Zob. L. Miękina, *Polska twórczość literacka...*, s. 312.

14 W. Przeczek: *Ucieszne miasteczka*. W: *Szumne podszepty*. Katowice 1982, s. 87.

15 Renata Putzlacher - poetka, urodzona w 1966 roku w Karwinie, mieszkająca i pracująca w Czeskim Cieszynie jako kierownik literacki Sceny Polskiej Teatru Cieszyńskiego. Wydała tomiki poetyckie *Bunt włosów*, *Próba identyfikacji*, *Małgorzata poszukuje Mistrza*. Zob. L. Miękina, *Polska twórczość literacka...*, s. 314-315.

16 R. Putzlacher: *Od autorki*. W: Tejże: *Ziemia albo-albo*. Karwina 1993, s. 13.

17 Ruta Kornelia Lissowska – urodzona w 1941 roku w Cieszynie. Zadebiutowała w „Nadolziu” w 1992 roku, zdobyła wyróżnienia w konkursach literackich, konkursie Kolęd i Pastoralek, IV Ogólnopolskim Konkursie Literackim *O dzban czarnoleskiego miodu*. Wydała własne tomiki poezji: *Przebudzenie*, *Radość istnienia*. Zob. „Nadolzie”. Kom. red. J. Z. Sarama Wojnar, A. Więzik, A. Kawulok, D. Barski. Cieszyn 1992, s. 47.

18 R. K. Lissowska: *Rzeko moja*. W: Tejże: *Radość istnienia*. Cieszyn 1999, s. 37.

Akceptacja świata podzielonego rzeką na dwie części stanowi dla podmiotu lirycznego konieczność wynikającą z biegu historii, na który podmiot nie ma wpływu, o czym świadczy nieosobowa forma czasownika *uczyniono cię*. Istnienie rzeki jawi się w utworze jako przeszkoda, ustanowiona przez zewnętrzne siły, które nie uwzględniają odczuć mieszkańców. Jednocześnie utwór obrazuje pewien rodzaj niezgody na zaistniałą sytuację, będącej wyparciem istnienia granicy, gdyż sfera emocjonalna – określona tu symbolicznie jako *serce*, nie może zostać uproszczona do terytorialnych podziałów. Podmiot ustala istnienie granicy jako faktu utrwalonego wielowiekową tradycją, nie akceptuje jednak podziału doznawanych uczuć, które nie funkcjonują w porządku przestrzennym tylko emocjonalnym.

Kolejnym wyznacznikiem tożsamości człowieka danego okręgu jest relacja do miejsca zamieszkania – tereny pogranicza polsko-czeskiego to tereny małych miasteczek, mających swoją symbolikę. Jak dowodzi Grzegorz Odoj, w polskim krajobrazie szczególne miejsce zajmują małe miasteczka, ich mieszkańcy powiązani wielopokoleniową współpracą i współistnieniem, zachowują znamiona społeczności ceniącej sobie własną tradycję i miejscową swojskość¹⁹. O mentalności mieszkańca społeczności lokalnej pisze Renata Putzlacher:

To jednak ja
dziewczyzna z małego miasteczka
z nabytym instynktem
ukrywania się [...]
Heroina kiepskich romansideł
okrytych
w filozoficzne płaszczyki²⁰.

Podmiot liryczny przez kilkakrotne anaforyczne powtórzenie w wierszu zwrotu *to jednak ja*, w wyraźny sposób akcentuje swoją tożsamość, przynależność społeczną do małego miasteczka. Poprzez wszystko co czyni, co mówi podkreśla osadzenie w swoim mieście pułapce, to jednak nie jest pułapka z przymusu, to pułapka z wyboru. Powiązanie sfer przeszłej, teraźniejszej i przyszłej służy w wierszu *Czeski Cieszyń Europa Środkowa* podkreśleniu więzi podmiotu lirycznego z miastem-przeznaczeniem:

Powinnam uzmysłowić sobie że nieprzypadkowo
moi przodkowie wybrali właśnie to miasto [...]
A moi następcy będą absolutnie pewni
że właśnie to miasto było im sądzone²¹.

Miasteczko jawi się zatem jako forma niewielkiej społeczności lokalnej o silnie zarysowanym poziomie identyfikacji, wyrażającym się poczuciem więzi wewnętrznej, przywiązaniem do miejsca pochodzenia, form życia społecznego i kul-

19 G. Odoj: *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*. Katowice 2007, s. 7.

20 R. Putzlacher: *Próba identyfikacji*. W: Tejże: *Próba identyfikacji*. Ostrawa 1990, s. 4.

21 R. Putzlacher: *Czeski Cieszyń Europa Środkowa*. W: Tejże: *Małgorzata poszukuje Miasta*. Czeski Cieszyń 1996, s. 38.

turalnego²². Poeci podkreślają kwestię bycia tożsamym, uświadomienia sobie na ile pozostają w zgodzie z samym sobą, ale i z innymi ludźmi, jak również ze społeczeństwem lub środowiskiem, w których to światach są zawsze w pewnym stopniu zakorzenieni²³. Dla mieszkańców małego miasta zwarte przestrzennie, zgrupowanie niewielkiej liczby budowli na niewielkim terytorium pozwala na ściślejsze aniżeli w środowisku wielkomiejskim połączenie zbiorowych doświadczeń z zajmowaną przestrzenią. Jest to dla tej społeczności przestrzeń dobrze znana, przyswojona, własna, dlatego jest ona nasycona wartościami, do których mieszkańcy mają bardzo silny, emocjonalny stosunek²⁴. Niemalże znaczenie dla pozytywnej oceny miejsca zamieszkania ma jego wygląd zewnętrzny, o którym decydują porządek i estetyka. Są to oprócz czynników bytowych, znaczące uwarunkowania jednostkowej i społecznej identyfikacji z miastem²⁵. Poezja Śląska Cieszyńskiego afirmuje miasteczka tych terenów, podkreślając piękno architektury, specyfikę krajobrazu oraz wyjątkowość swojego regionu. Jednym z wielu panegirycznych utworów ku czci miast pogranicza polsko-czeskiego jest utwór Dariusza Barskiego²⁶, *Tryptyk cieszyński*, w którym zostaje opisane piękno zabytków miasta:

Wieża Piastowska [...]
 Na wzgórzu ponad miastem
 skąd wzrok dotyka krawędzi
 wieża niczym nadzieja bierze na ramiona
 gdy serce masz pokaleczone²⁷.

W europejskim kręgu kulturowym tradycyjna architektura miejska posiada cechy uporządkowanej i funkcjonalnej przestrzeni, wyróżnia się w niej zwarta racjonalnie rozplanowana strefa centralna²⁸. Do tego porządku nawiązuje Barski, budując obraz miasta opartego o jego trzy największe zabytki. Wiersz ten stanowi przykład utworów pogranicza afirmujących uroki miasta, będącego niejako materialnym dowodem wartości regionu w którym żyją i tworzą.

Kolejnym elementem, funkcjonującym w ramach przestrzennego postrzegania Śląska Cieszyńskiego jest dla poetów dom. Pojęcie domu rozumiane jest szerzej, w perspektywie miejsca zamieszkania, pochodzenia – oznacza on wtedy określoną przestrzeń. Z bardziej bezpośredniego punktu widzenia postrzegane jest jako dom rodzinny – konkretny, przywoływany w lirycznych wspomnieniach, zawsze będący częścią *małej ojczyzny*, osadzony w kontekście regionu, który podmiot liryczny za-

22 G. Odoj: *Tożsamość kulturowa...*, s. 7.

23 I. S. Fiut: *Kulturowa tożsamość poetów...*, s. 102.

24 G. Odoj: *Tożsamość kulturowa ...*, s. 171.

25 Tamże, s. 129.

26 Dariusz Barski – poeta urodzony w 1967 roku w Cieszynie. Publikował w Sekcji Nauczycieli Literatów ZNP, w antologii *Ziemia cieszyńska wierszem malowana*, wydał własne tomiki wierszy, był członkiem grupy literackiej *Nadolzie*. „Nadolzie”. Kom. red. J. Z. Sarama Wojnar, A. Więzik, A. Kawulok, D. Barski. Cieszyn 1992, s. 40.

27 D. Barski: *Tryptyk cieszyński*. W: *Ziemia cieszyńska wierszem...*, s. 18.

28 G. Odoj: *Tożsamość kulturowa ...*, s. 171.

mieszkuje. O domu-ojczyźnie pisze Adolf Dostał²⁹, w wierszu zatytułowanym *Bliski krajobraz*:

Są słowa proste:
Śląsk, Beskidy, Olza, [...]
Jest słowo proste: dom
lecz kiedy dodasz rodzinny
staje się tak miłe i ciepłe³⁰.

Dom zatem oznacza dla autora przestrzeń znajomą, poczucie tożsamości z ziemią ojczystą jest w tych utworach niezwykle podkreślone, poezja przybiera charakter osobistego wyznania. Ja liryczne postrzega dom jako siedzibę własnej rodziny, poddaje ten obraz idealizacji, zabieg ów dostrzec można w utworze Jana Brody³¹ zatytułowanym *Przez rodzinną wieś*:

Przejeżdżam przez rodzinną wieś
gdziem ujrzał świat przed laty
gdzie stał nad młynką stary dom
okryty snopków płatem³².

Dom w tym utworze zostaje wyidealizowany, upływający czas czyni zeń magiczną fantasmagorię. Poeta przywołuje obrazy z dzieciństwa, jawiące mu się jako najwspanialsze momenty życia, opis miejsc pochodzenia osadza dom w znanej scenerii – z którą podmiot w pełni się identyfikuje.

Elementy przestrzenne, utożsamiane przez twórców pogranicza polsko-czeskiego z ojczyzną takie jak granica, miasto, dom – wszystkie one budują obraz poety pogranicza, człowieka przywiązanego do miejsca, w którym mieszka i tworzy, dostrzegającego jego różnorodność i utożsamiającego się z nim. W sferze tożsamości kulturowej poeci również podejmują dyskurs, analizując pojęcia tradycji, języka oraz wiedzy o przeszłości i własnych korzeniach. Starają się ustosunkować do rzeczywistości pełnej zmian, znaleźć pozycję, z której ich postrzeganie świata będzie miało walory uniwersalne.

Istotnym problemem poruszonym w twórczości Śląska Cieszyńskiego jest zagadnienie języka, współwystępowania dwujęzyczności wśród ludzi pogranicza. Poeci czują się predestynowani do podejmowania zagadnienia języka jako elementu budującego

29 Adolf Dostał (1941-1963) – poeta, urodził się w Karwinie w rodzinie górniczej, kształcił się w Liceum Pedagogicznym w Cieszynie. Zginął tragicznie na zaporze cierlickiej. Za życia publikował wiersze w prasie na Zaolziu i w Polsce. Zob. L. Miękina: *Polska twórczość literacka...*, s. 311.

30 A. Dostał: *Bliski krajobraz*. W: *Słowa i krajobrazy. Antologia poetów zaolziańskich*. Red. B. S. Kunda. Katowice 1980, s. 32.

31 Jan Broda – urodzony w 1911 roku w Drogomyślu. Ukończył seminarium nauczycielskie w Ostrzeszowie. Ogłosił kilkaset artykułów o tematyce historycznej i etnograficznej, utwory sceniczne, opowiadania, gawędy oraz wiersze. „Nadolzie”. Kom. red. J. Z. Sarama Wojnar, A. Więzik, A. Kawulok, D. Barski, Cieszyn 1992, s. 34.

32 J. Broda: *Przez rodzinną wieś*. W: „Nadolzie”..., s. 34.

go tożsamość kulturową, stanowi on bowiem ich narzędzie twórcze. Z jednej strony z poezji twórców pogranicza wyłania się zagadnienie zamierania polskiego języka za Olzą, które wyzwala u poetów uczucie goryczy, wiąże się bowiem z groźbą zamierania kultury polskiej, prowadzi do wewnętrznego zubożenia mieszkańców, zaniku identyfikacji z regionem. Pisze o tym Zbigniew Machej³³:

Za granicą, w zachodniej części miasta
tam, gdzie starcze głosy zawodzą *jeszcze*
Polska nie zginęła, dziecięce głosy nucą
*kde domow můj*³⁴.

Utwór ten porusza ważny problem tożsamości, relację między kimś swoim a obcym, język staje się wyznacznikiem „swojskości”, decyduje o miejscu zajmowanym w lokalnej społeczności. „Swojskość” reprezentuje tu ludność zaolziańska kultywująca polskie tradycje, element obcy stanowią jednostki społeczne nie podejmujące próby kultywowania polskiej kultury.

Z drugiej strony w poezji Śląska Cieszyńskiego widoczne jest współwystępowanie wielu kultur, afirmacja zróżnicowania jako elementu swoistego dla tego regionu, o czym przekonuje Renata Putzlacher:

Lokalna Wieża Babel stała tu od zawsze³⁵.

Lokalna wieża Babel stanowi nawiązanie do wielokulturowości terenu pogranicza, zamieszkiwanego od wieków przez Polaków, Czechów, Słowaków, a także ludność niemiecką oraz żydowską³⁶. Jej istnienie nie dziwi, nie zastanawia – jest prostym stwierdzeniem. Akceptacja współwystępowania odmiennych kultur stanowi element krajobrazu kulturowego, jak wieża Piastowska wbudowana jest w krajobraz Cieszyna, tak lokalna wieża Babel znajduje tam swoje miejsce. Epitet *lokalna*, obrazuje utożsamienie się podmiotu lirycznego z miejscem pochodzenia i zamieszkania. Cytat podkreśla identyfikację z różnorodnością, która stanowi specyfikę tego regionu.

Analizując kwestię postrzegania języka, jako elementu tożsamości w liryce powstałej na Śląsku Cieszyńskim, nie sposób nie zauważyć zaniku tradycji pisania utworów gwarą. W XX i XXI wieku wiersze pisane gwarą stanowią jedynie niewielki odsepek dzieł tworzonych przez poetów pogranicza polsko-czeskiego, trudno ocenić tego przyczynę. Może stanowić to symptom wskazujący na zanik identyfikacji z regionem, jednak z drugiej strony posługiwanie się literacką polszczyzną umożliwia uniwersalizację tematów podejmowanych przez poetów lokalnych. Problem tożsamości wyrasta w tym świetle na zagadnienie godne ukazania w szerszym, uniwersalnym kontekście.

33 Zbigniew Machej – urodzony w 1958 roku w Cieszynie. Nauczyciel, dziennikarz i animator kultury, studiował polonistykę i religioznawstwo w Krakowie. Pełnił obowiązki sekretarza redakcji „Głosu Ziemi Cieszyńskiej”. Przez szereg lat był dyrektorem Ośrodka Kultury Polskiej w Pradze. Wydał tomiki poezji: *Smakosze, kochankowie, płatni mordercy, Wiersze dla moich przyjaciół, Trzeci brzeg*. Zob. L. Miękina: *Polska twórczość literacka ...*, s. 322.

34 Z. Machej: *Cieszyn, Europa Środkowa*. W: Tegoż: *Trzeci brzeg*. Kraków 1992, s. 27.

35 R. Putzlacher: *Czeski Cieszyn Europa Środkowa ...*, s. 38.

36 B. Sabath: *Strofy sercem pisane...*, s. 71.

Wielowyznaniowość, głęboka religijność, afirmacja pracy, to również wyznaczniki budujące tożsamość ludzi pogranicza, ukazywane w utworach poetyckich jako niepodważalna wartość oraz element identyfikujący mieszkańców Śląska Cieszyńskiego. W szeregu utworów lirycznych ziemia cieszyńska określana jest jako efekt idealnego zamysłu niebieskiego:

Ziemio Cieszyńska
Z uśmiechu boga jesteś
Dlategoś taka piękna
Z marzenia jego powstała³⁷.

Niezwykłość tego regionu potwierdzona zostaje również w utworze Jana Pyszko³⁸, który wyraźnie akcentuje bezkonfliktowość religijną ziemi cieszyńskiej, będącą chlubą tego terenu, wyznacznikiem tożsamości. Podmiot w bezpośredni sposób zwraca się do niej w apostroficznym zwrocie:

Ziemio
czarnego złota [...]
osobliwości kultury etnicznej
ekumenii³⁹.

Ekumenizm staje się hasłem charakteryzującym Śląsk Cieszyński, jedną z jego niezaprzeczalnych wartości, decydującą o specyfice tego miejsca. Duma z wielowyznaniowości oraz szerokiej akceptacji tego zjawiska staje się tematem szeregu panegirycznych utworów o pograniczu polsko-czeskim.

Równie mocno o tożsamości poezji pogranicza świadczą liczne nawiązania do tradycji regionu, jego bogatej historii. W współczesnej poezji regionu odnaleźć można wiele utworów podejmujących zagadnienie wyjątkowości ziemi cieszyńskiej jako bastionu polskości oraz podkreślenie heroizmu jej mieszkańców. Przykładem może być utwór Jana Pyszko *Do Nawsia*, w którym autor wychwala odwagę i waleczność przeszłych pokoleń mieszkańców:

Ni wojny ni dyktatury
Nawsia nie złamały
pozostali wierni sobie i ziemi⁴⁰.

Podejmując temat tradycji i nastawienia do historii pogranicza, pełen wiary obraz w przyszłe pokolenia przedstawia również Jan Kubisz w utworze *Nad Olzą*:

37 I. E. Suchy: *Ziemio Cieszyńska*, „Nadolzie”..., s. 12.

38 Jan Pyszko (1925-2008) – urodzony w Nawsiu, koło Jabłonkowa. Pedagog polskiego szkolnictwa, tłumacz. Wydał tomiki: *Żarna*, *Strzałą zieloną po...*, *Kamyki światła*. Zob. J. Pyszko: *Kamyki światła*. Nawsie 2005, s. 66.

39 J. Pyszko: *Do ziemi*. W: Tegoż: *Kamyki światła*. Nawsie 2005, s. 11.

40 J. Pyszko: *Do Nawsia*, *Kamyki światła*. Nawsie 2005, s. 13.

Wnuk usłyszysz w fal twych szumie
Przodków swoich dzieje,
I usiądzie nad twym brzegiem dumać nad przeszłością –
I żyć będzie dla swej ziemi czynem i miłością!⁴¹.

Wiersz ten wyraża profetyczne przekonanie o kultywowaniu przez przyszłe pokolenia pamięci o przeszłości. Pewność takiego postępowania wynika dla podmiotu lirycznego z niezaprzeczalnej wartości ziemi cieszyńskiej.

Jeżeli spojrzeć na etapy egzystencjalnego penetrowania świata w utworach poetyckich pogranicza polsko-czeskiego, to na pierwszy plan wysuwa się zdystansowanie podmiotu lirycznego oraz przeciwstawienie mu przemijającego i współczesnego świata. To zdystansowanie wyraża się w poezji po obu stronach Olzy poprzez próbę postrzegania specyficznych aspektów funkcjonowania na pograniczu kultur. Odwołując się do charakterystycznych motywów budujących tożsamość przestrzenną i kulturową jak: dom, miasto, granica, język, tradycja oraz religia, poezja stara się stworzyć obraz świata, w którym czytelnik dostrzeże różnorodność i bogactwo Śląska Cieszyńskiego. W twórczości pogranicza dostrzec można sposób postrzegania regionu, polegający na afirmacji jego piękna, ale i świadomości istniejących różnic pomiędzy przedstawicielami odrębnych kultur – co jednak urasta do wymiaru wartości. Utwory liryczne przekonują, że pojęcie tożsamości nie jest zagadnieniem jednowymiarowym; uwiadcniają istniejące problemy w odnalezieniu właściwej pozycji mówienia o sobie jako o człowieku dwóch kultur, jednak nie negują tego stanu rzeczy. Bycie członkiem tej społeczności jest dla nich oczywistością, problem stanowi jedynie sposób pojmowania tego uczestnictwa w kulturze pogranicza, jako mieszkańiec, ale również jako poeta. Relacja swój – obcy nie jest relacją Polak – Czech, a jedynie zestawieniem postaci dostrzegającej wielokulturowość regionu, a obojętnej na te wartości. Poezja Śląska Cieszyńskiego stanowiąc świadectwo tożsamości pogranicza polsko-czeskiego, obrazuje aktywny i świadomy stosunek twórczości lokalnej tych terenów do własnej wewnętrznie zróżnicowanej, a zarazem niezwykle spójnej, kultury. Poezja lokalna podkreśla wartość kultury pogranicza, co stanowi świadectwo identyfikacji z regionem.

Bibliografia:

- Barski D.: *Tryptyk cieszyński*. W: *Ziemia cieszyńska wierszem malowana. Zbiór utworów poetyckich laureatów międzynarodowych konkursów organizowanych przez Bibliotekę Miejską w Cieszynie w latach 2001-2004*. Oprac. J. Kula, M. Strządała. Cieszyn 2004, s. 18
- Broda J.: *Przez rodzinną wieś*. W: „Nadolzie”. Kom. red. J. Z. Sarama Wojnar, A. Więzik, A. Kawulok, D. Barski, Cieszyn 1992, s. 34
- Bursza W.J.: *Różnorodność i tożsamość. Antropologia jako kulturowa refleksyjność*. Poznań 2002
- Dostal A.: *Bliski krajobraz*. W: *Słowa i krajobrazy. Antologia poetów zaolziańskich*. Red. B. S. Kunda. Katowice 1980, s. 31-62
- Fiut I. S.: *Kulturowa tożsamość poetów. Prezentacje i analizy*. Kraków 2008

41 J. Kubisz: *Nad Olzą*. W: Tegoż: *Z niwy śląskiej*. Lwów 1902, s. 97-98.

- Kadłubiec K.D.: *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*. Czeski Cieszyn 1987
- Kubisz J.: *Olza*, „Kalendarz Cieszyński 1990”. Cieszyn 1989, s. 3
- Kubisz J.: *Nad Olzą*. W: *Z niwy śląskiej*. Lwów 1902, s. 97-98
- Lissowska R. K.: *Rzeko moja*. W: *Tejże: Radość istnienia*. Cieszyn 1999, s. 37
- Machej Z.: *Cieszyn, Europa Środkowa*. W: *Tegoż: Trzeci brzeg*. Kraków 1992, s. 27
- Miękina L.: *Polska twórczość literacka po 1918 roku*. W: *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne. Zarys dziejów. Zarys kultury materialnej i duchowej*. Red. W. Sosna. Cieszyn 2001, s. 297-334
- „Nadolzie”. Kom. red. J. Z. Sarama Wojnar, A. Więzik, A. Kawulok, D. Barski. Cieszyn 1992
- „Nadolzie”. Kom. red. J. Z. Sarama Wojnar, A. Więzik, K. Feber, T. Waszut. Cieszyn 1994
- Odoj G.: *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*. Katowice 2007
- Pellegrino P.: *Rozwój przestrzenny, tożsamość kulturowa, stosunek innych i przemiany terytorium regionalnego; prezentacja metody badań*. W: *Przestrzeń znacząca. Studia socjologiczne*. Red. J. Wódz. Katowice 1989, s. 42-69
- Przeczek W.: *Ucieszne miasteczka*. W: *Tegoż: Szumne podszepty*. Katowice 1982, s. 87
- Putzlacher R.: *Czeski Cieszyn Europa Środkowa*. W: *Tejże: Małgorzata poszukuje miast*. Czeski Cieszyn 1996, s. 38
- Putzlacher R.: *Małgorzata poszukuje Mistrza*. Czeski Cieszyn 1996
- Putzlacher R.: *Próba identyfikacji*. W: *Tejże: Próba identyfikacji*. Ostrawa 1990, s. 4
- Putzlacher R.: *Od autorki*. W: *Tejże: Ziemia albo-albo*. Karwina 1993, s. 13
- Pyszko J.: *Do Nawsia*. W: *Tegoż: Kamyki światła*. Nawsie 2005, s. 13
- Pyszko J.: *Do ziemi*. W: *Tegoż: Kamyki światła*. Nawsie 2005, s. 11
- Pyszko J.: *Kamyki światła*. Nawsie 2005
- Sabath B.: *Strofy sercem pisane. Cieszyn w poezji polskiej w XIX, XX i XXI stuleciu. Szkice. Bibliografia*. Cieszyn 2008
- Suchy I. E.: *Ziemio Cieszyńska*. W: „Nadolzie”. Kom. red. J. Z. Sarama Wojnar, A. Więzik, K. Feber, T. Waszut. Cieszyn 1994, s. 12
- Świc R.: *Po drugiej stronie granicy*. W: *Ziemia cieszyńska wierszem malowana. Zbiór utworów poetyckich laureatów międzynarodowych konkursów organizowanych przez Bibliotekę Miejską w Cieszynie w latach 2001-2004*. Oprac. J. Kula, M. Strządała. Cieszyn 2004, s. 8

Shrnutí

Současná poezie na území Těšínského Slezska a identita polsko-českého pohraničí

Článek akcentuje existenci problému identity v poezii, vzniklé na území Těšínského Slezska, která se projevuje v několika základních úrovních, přičemž představuje rozměr identifikace literárních úspěchů s prostorem, na kterém vznikají. Tvorba v pohraničí líčí vnitřní skelet poetického vnímání problematiky identity, a odhaluje rozměr ztotožnění se s místem narození a bydlištěm, které pokud jsou hranicí různých kultur i přes různorodost tvoří jeden konzistentní celek. Popisuje problémy skupinové příslušnosti, kategorizování společenského světa na svoje a cizí, podle ustálených zhodnocujících kritérií. Pokud se odvoláváme se na charakteristické motivy vytvářející prostorovou a kulturní identitu jako dům, město, hranice, jazyk, tradice a náboženství, poezie se snaží ukázat národnostní různorodost a bohatství Těšínského

Slezska. V tvořivosti pohraničí je možno spatřit způsob vnímání regionu, spočívající v afirmaci jeho krásy, ale také vědomí existujících kulturních rozdílů narůstajících jednak do rozměru hodnot, svědčících o specifickém charakteru tohoto území.

Summary

Modern poetry of Cieszyn Silesia and the identity of the Polish-Czech borderland

The study emphasizes the existence of the issue of identity in poetic works written in Cieszyn Silesia. This identity issue is manifested in several basic platforms, which seems to illustrate the dimension of identification of literary performance with the area in which it comes to being. Borderland creation depicts the inner outline of poetic perception of identity and uncovers the dimension of identification with the birthplace and dwelling place, which form the border between different cultures. However, despite their differentiation, they constitute a coherent entity. Poetic works also touch the problem of belonging to a group, the categorization of the world into the own and the alien, according to particular evaluative criteria. By referring to characteristic motifs which build spatial and cultural identity (such as: home, town, border, language, tradition and religion), poetry shows the diversity and wealth of Cieszyn Silesia. What seems to be easy to notice in borderland creation is the way in which the region is perceived – the way consisting in the affirmation of beauty but also in the awareness of cultural differences, the way which finally gets the rank of value and confirms the specificity of this area.